

34. — «Աւրէնք աստուածադիրքի ձեռն
Մովսիսի յնիւց գրոց» (էջ 148ա-148բ)։

35. — «Վասն ծննդեան Փրկչին» (էջ
149ա-155ա)։

36. — «Վասն մտաց շարժման» (էջ
155ա-157բ)։

37. — «Յաղագս խնդութեան» (էջ 157բ
-160բ)։

38. — «Հարցումն Յարնադի և պատաս-
խանի Մովսէսի և Հայոց փիլիսոփայի» (էջ
161ա-165ա)։

39. — «Յաղագս հաւատոյ բան» (էջ
165ա-171բ)։

40. — «Սակա բարութեան» (էջ 171բ-
172բ)։

41. — «Բացայայտութիւն համաձայն
աստուածաբանութեան հոգելից հարցն սրբոց
ըստ առաքելասահման աւանդիցն Եկեղեց-
ւոյ Բրիտանոսի հանդերձ հաւատարանու-
թեամբ ճշմարիտ ուղղափառ դաւանութեան
Հայաստանեայց, ռոսացեալ Սրբոյ վարդա-
պետին Սահակ[յ] կաթողիկոսի և մեծի
թարգմանչի՝ Ընդդէմ երկաբնակացն նե-
ստրականացն» (էջ 173ա-313բ)։

42. — [«Սակա գաւառաց»], համառօտ
(էջ 314ա). հմտ. № 4։

43. — «... կամաւք եկեալ» (էջ 314ա
-315բ)։

44. — «Ներսիսի՝ Տարսաւնացւոյ արքե-
պիսկոպոսի» (էջ 315բ-316բ)։

45. — «Յաղագս Արբոյն Գրիգորի» (էջ
317ա-329ա)։

ՊՐՈՑ. — ԴՈԿՏ. Լ. Մ. ՄԵԼՔԻՍԵՅ — ՌԷԿ

(Մնացեալը յաջորդիւ)

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

ՄԻԶՈՑԸ

ԵՒ

ՈԳԻՆ

ՅՏԱՐԱՐԱՆՆԵՐ ՏԻԿԵՐԻ ՄԱՍԻՑ

ԵՒ

ՓԱՏԱՆԻ ԱՆՈՒԹՅՈՅ ԴՅՈՒՆՔԻՈՆԻ

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՆՈՐ ՊԼԱՏՈՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՊԼԱՏՈՆԱԿԱՆ ՎՆԱՍԸ

Այսուհանդերձ, հազար տարիներու ըն-
թացքին, Դ. դարէն մինչեւ ԺԳ. դար, ջա-
տագովութեան ստորիկեան տիպը հինցաւ։
Այժմ պէտք է փնտռել այս երեւոյթին
պատճառը։

Եկեղեցւոյ յորդումը գետնափորներէն
դուրս՝ մղեց քրիստոնէութիւնը աւելի սեղմ
յարաբերութեան մը Յունա-Հռովմէական
աշխարհի փիլիսոփայութեան հետ, որ, այդ
ժամանակ, կը կրէր խոր յեղաշրջում մը։
Ստոյիկութիւնը դադրեցաւ ըլլալէ կենսու-
նակ ոյժ մը Բ. դարու վերջաւորութեան
եւ փոխարինուեցաւ Նոր-Պլատոնականու-
թեամբ՝ Գ. դարու ընթացքին. այս վերջինը
տիրեց առանց լուրջ մրցորդի մինչեւ հե-
թմասական դասակարգութեան վերջը։

Պատուելով հանդերձ Պլատոնը իբրեւ
գերագոյն ուսուցիչը, Նոր-Պլատոնական-
ները ամբողջացուցին անոր ուսուցումները
որդեգրելով ինչ որ նկատեցին արժէքաւոր
Արիստոտէլի եւ մասամբ Ստոյիկեան ուսու-
ցումէն, համադրելով միացեալ դրութեան
մը տակ ինչ որ կար լաւագոյն՝ յունական
մտածման մէջ. եւ այս բոլորը կը մատու-
ցանէին մարդկութեան արեւելեան խոր-

հրդապաշտ կրօններու ոգիով՝ իրբեւ փրկուած թեան աւետիս մը՝ բոլոր հոգիներուն:

Այս Նոր-Պատանականութիւնը ամենէն տրամաբանական եւ յստակ կերպով բանաձեւուած է իր վերջին ներկայացուցիչ՝ Աթէնքի մէջ եւ զարուն վարդապետող Պրոկղի գրուածքներուն մէջ: Պրոկղ, որ իր ժամանակի ամենէն բարձր մաթեմատիկոսն էր, Նոր-Պատանականութեան վարդապետութիւնները դասաւորեց երկու հարիւր տասներմէկ նախադասութիւններու շարքի մը մէջ, փաստուած եւկլիտէսի երկրաչափութեան հաւաքարանական կերպով: Հակառակ էպէս միտքի եւ մի բանի մութ մնացած կէտերուն, կարելի է բնիկ թէ որեւէ կրօնը չէ ներկայացուած այսքան յստակութեամբ:

Ստոյկիտիսէն Նոր-Պատանականութիւն անցըր կարեւոր հետեւանքներ ունեցած մասնաւորաբար ընարանական աստուածաբանութեան վրայ: Ստոյկիկեանները, որեւէ դպրոցէ աւելի, ճանչցած էին օրէնքի տիրապետութիւնը քնութեան վրայ եւ միտ կարեւորութիւն ընծայած էին գիտական հետազոտութեան: Մինչդեռ ընդհակառակը՝ Նոր-Պատանականութեան համար, նիւթական աշխարհը ամենէն ցած եւ վատ աստիճանն էր էականորէ դասաւորման մէջ եւ նիւթը՝ պատճառը եւ մարմնացումը չարին: Ասոնց մեծագոյն ուսուցիչը՝ Պրոտին — ըստ իրեն աշակերտ՝ Պրոփիլի տեղեկութեան — կը խպնէր մարմին ունենալուն համար: Այն չափով որ ուշադրութիւն կ'ընէին ընական գիտութեան, անոնք կ'ընտելէին Արիստոտէլի: Բայց անոնց փիլիսոփայական գերերկրային դրութիւնը, ուր ոչ մէկ պատմական դէպք կրնար իմաստ ստանալ, կ'արհամարհէր փորձառական ծանօթութիւնը եւ ամբողջ ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէր միակնի վրայ, գերազոյն եւ գեր-էական սկզբունք, եւ անոր ըզխումներուն վրայ: Հետեւաբար, այս դրութիւնը մահուան կը դատապարտէր մաթեմատիկան, գրկելով գայն ամէն յարաբերութիւնէ փորձառական գիտութեան հետ եւ կը ստեղծէր մտաւորական միտքը, ուր ամէն գիտական հետազոտութիւն լքուած էր: Հակառակ այս բոլորին, Նոր-Պատանականութիւնը միշտ ալ

զօրաւոր գրաւութիւն մը պահած է որոշ միտքերու համար. գտնուեցան, նոյնիսկ արդի ժամանակներու մէջ, փիլիսոփաներ, որոնք հրաժարեցան քրիստոնէական հաւատքէն, որու մէջ դաստիարակուած էին, եւ այս՝ ի նպաստ Նոր-Պատանականութեան: Սակայն, առաջին դարերու ընդացքին, Պրոտինի եւ Պրոկղի փիլիսոփայութիւնը չեղաւ երբեք վտանգաւոր թշնամի մը քրիստոնէութեան, որ, հիմնուած պատմական յայտնութեան մը վրայ, նոյնքան հրապոյր ունէր փիլիսոփային որքան հասարակ մտքուն համար եւ աւելին՝ անհուն առաւելութիւնը ունէր ներկայացնելու աշխարհի չափանիշով հսկայ կազմակերպութիւն մը, անդամակցութեան յստակ պայմաններով:

Մինչդեռ, արտաքինէն դատելով՝ քրիստոնէութեան յաղթանակը կատարեալ էր, սակայն մտրոնդութեան աւելի ուրիշ մարզին մէջ՝ յաղթութիւնը ամբողջական չէր ընաւ: Նոր-Պատանականութիւնը խոշոր ազդեցութիւն գործեց քրիստոնէական փիլիսոփայութեան զարգացման վրայ եւ մասնաւորաբար փորձառական գիտութիւններու հանդէպ քրիստոնէութեան ունեցած դիրքաւորումին վրայ: Եւ այս եղաւ երկու ձեւերով:

Նախ՝ Ս. Օգոստինոսի ազդեցութիւնը, որ «*Խոստովանութիւնք*» եւ «*Քալափ Աստուծոյ*» գիրքերուն մէջ խոստովանած է Պրոտինի գրուածքներուն իրեն բերած օգնութիւնը՝ իր հոգեկան տագնապի ամենէն սուր վայրկեանին. անոնցմէ քաղած էր համոզումը, զոր պիտի փոխանցէր յաջորդ սերունդներուն, թէ ծանօթութեան միակ փափաքելի ձեւը Աստուծոյ եւ Հոգիի գիտութիւնն է եւ թէ որեւէ օգուտ չկայ ընտելեան հետազոտութիւնէն:

Երկրորդ պարագան կապուած է քրիստոնէական մտածողութեան ամենէն նշանաւոր դէպքին հետ՝ Զ. դարու սկիզբը, Պրոկղի անանուն հիացող մը գրեց մի քանի հատորներ եւ վերագրեց զանոնք Օլոլոս Առաքելի դարձի բերած Աթենացի՝ Դիոնիսիոս Արիստակազիի հեղինակութեան, հատորներ որոնք կը պարունակէին էպէս Նոր-Պատանական փիլիսոփայութիւն մը, ներկուած քրիստոնէական եզրաբանութեան

մը խառով: Այս մաքսանենգութիւնը յաջողեցաւ եւ գրութիւնները ճանչցուեցան բոլորն ալ իրիւս վաւերական: Գրեթէ անմիջապէս թարգմանուեցան Աստուծոյն, ապա՝ Լատիններէն, Իրլանտացի համայնագէտ Ժան Սթոթ Սթիֆենի ձեռքով, Թ. դարուն, որմէ վերջ լաւ ճանչցուեցան Ռեւոմուտքի մէջ: Ս. Թովմաս մօտէն ուսումնասիրած է զանոնք անպայման: Թէեւ հնդկական անկաւեր ըլլալը ծանօթ եղաւ վաղուց, սակայն գիրքերուն ներքին արժէքը փրկեց զանոնք արհամարհանելէ: Եւ, մեր դարուն, յայտնի Քուէյզըր գիտնական մը, միսթիսիզմի մասին գրուած ուսումնասիրութեան մը մէջ, կեղծ-Դիոնիսիոսի նուիրած է համաթարգմանք լեցուն զլուխ մը եւ ընտրուած տեղ մը քրիստոնեայ միսթիկներու շարքին:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Ս. ԱՆՍԵԼՄԻ ԵՒ ԲԱՆԱԿԱՆ ՓԱՍՏԸ

Նոր-Պղատնական գաղափարներու թափանցումը քրիստոնէական հայեցողութենէն ներս՝ կարեւոր հետեւանքներ ունեցաւ քրիստոնեայ մտածողներու կեցուածքին վրայ ընտանական փիլիսոփայութեան հանդէպ: Ամբողջ հազար տարիներ, Պղատնիկ մինչեւ Արիստոտէլականութեան վերադարձումը, Մեծն Պետրոսի եւ Ս. Թովմայի ժամանակ, արհամարհուեցաւ Աստուծոյ փնտռութիւնը՝ բնութեան յայտնաբերումին միջոցաւ, ի նպաստ աստուածաբանութեան հասցնող այլ միջոցներու, եւ փորձառական գիտութիւնը քիչ ուշադրութեան առարկայ եղաւ: Միջին դարու սկիզբը, զուտ հայեցողութեամբ, Աստուծոյ գոյութիւնը փաստելու ամենէն հոչակաւոր փորձը եղաւ Ս. Անսելմի փորձը, ծանօթ առ հասարակ Էսաբանական Փաստ անունով: Այս փաստարկութիւնը չի դիմեր ընաւ բնութեան արտաքին կարգաւորութեան. մէկ խօսքով, փաստարկութիւնը կ'ըսէ թէ — ինչպէս Պղատնոն ցոյց տուած էր Գաղափարներու իր վարդապետութեան մէջ — բացարձակ հշմարտութեան, բացարձակ բարութեան, բացարձակ արդարութեան եւ այլն իմացքները՝ միտքին ստեղծումները չեն միայն, այլ ունին իրենց յատուկ իրա-

կանութիւն մը, որ հիմը կը կազմէ ամենէն ընդհանուր նախադասութիւններուն, որպէս թէ անոնք ըլլային «նումեն»ներ, որոնց երեւոյթները — Ֆենոմեն — ըլլային անհատ էակները: Այս իմացքները պէտք է վերագրուին էակի մը որ մարմնացնէր զանոնք, էակ մը որ ըլլար Գաղափարներուն, ինչ որ Գաղափարներն են երեւոյթներուն, էակ մը «այնպէս» որ կարելի չըլլայ աւելի կատարեալը մտածել: Յաճախ առարկուած է որ Ս. Անսելմ կ'անցնէ, առանց անհրաժեշտ արդարացումին, էակի ամենակատարեալ իմացքէն՝ անոր գոյութեան հաստատումին եւ թէ իմացքին եւ գոյութեան միջեւ վիճար անանցանելի է. այնպէս՝ կարելի է իմացքը ունենալ մարմնի մը որ կը շարժի երկվայրկեանը 31 միլիար սանթիմէն աւելի արագ եւ օական այդպիսի արագութիւն մը գոյութիւն չի կրնար ունենալ տիեզերքի մէջ որեւէ տեղ: Ուրիշ առարկութիւն մը եւս կայ թէ «այնպիսի էակ մը» որմէ աւելի կատարեալ կարելի չըլլայ մտածել» նախադասութիւնը տարօրինակ կերպով կը յիշեցնէ ուրիշ նախադասութիւն մը թէ՝ «թիւ մը» որմէ աւելի մեծը կարելի չըլլայ մտածել»։ Նախադասութիւն մը, որ չի համապատասխանիր որեւէ գոյութիւն ունեցող իրականութեան: Այսուհանդերձ, մարդ կը վարանի դատապարտել փաստարկութիւն մը, որ, թէեւ մերժուած Ս. Թովմայի կողմէ, սկզբունքով հաստատուած է Տէքարթի, Նիւթնի, Լայպիցիի եւ շէկրի կողմէ:

Խրգվ. ՇԱՀԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 2)

